

tévedett, mert ha pusztán a „tények” elhitése szempontjából nem is kellett meggyőzőnek lennie, érdeklődésünk ébren tartásához mindenképpen több színre, egyéni meglátásra, legfőképpen pedig a nyelvi eszközök gazdagabb kelléktárára lett volna szükség, mint amennyivel konvencionálisnak tetsző szótárának és zökkenésmentes monotóniával egymás után sorakozó rövid mondatainak tanúságtétele szerint rendelkezik. Vagy esetleg amennyit netán mégis meglévő készletéből itt egyáltalán felhasználni kívánt, tekintve, hogy valószínűleg tudatosan igyekezett élni a „szürkével szürkére” módszerével, amely, különösen, ha „szürke dolgokról” is esik szó, akkor bizonyulhat csak „kifizetődőnek”, ha olyan szinten valósul meg, hogy szenvtelenségével, precizitásával mintegy a tárgyilagosság és tárgyszerűség szuggesztivitását eredményezi. Ilyenfajta kiteljesedés és minden más ezt valamennyire is pótolni tudó színezőeszköz nélkül ugyanis Csörsz figurái hitelesek lesznek ugyan, de egyúttal vértelenek is maradnak, a szerző világa nem kel életre igazán. Novelláiról és elbeszéléseiről ilyenformán mindössze olyasmit állapíthatunk meg, hogy „egészen jók”, „korrektek”, „szolidak”, becsületes írói munka termékei, valamennyire is lenyűgözni azonban képtelenek bennünket. Végso fokon tehát nem képesek fontossá, jelentőssé, akár a szó „csendes” értelmében is drámaivá emelni a hétköznapokat, nem csupán tárgyak tekintetében, hanem művészi értelemben vett súlyuk szerint is hétköznapiak. Ezért nem gazdagodhatunk általuk különösebben, ezért nem érezzük úgy, hogy elolvasásuk után többet tudunk emberről, lélekről, társadalomról.

VARGA Zoltán

SIKERÜLETLEN ÖNKERESÉSEK

Császár István: *Én voltam az*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977

„Tisztában vagyok azzal, hogy elképzelhetetlen felelősség hárul rám, amikor egy olyan helyre jelölt ki a sors, amelyre én magamat késznek, gyakorlottnak nem találom...” — mondja Császár egyik novellahőse, és ezzel a kötet valamennyi írásának a hétköznapok megváltoztatására és a hősök kiteljesedésére ösztökélő vezérfonalát jelöli meg.

Császár hősei a valóság perifériáin sodródó csavargók, akik, miközben helyet keresnek a világban, rádöbbennek életük kisszerűségére, tartalmatlanságára. És bár tagadják létük szűkre szabott kereteit, ezt olyan különcködő és szélsőséges magatartással teszik, hogy maguknak sem tudják tagadásukat megmagyarázni, még kevésbé érvényessé tenni. „Rájöttem — mondja egyikük —, hogy az emberek szinte sohasem tudják igazán meg-

okolni tetteiket. Sodrónak csupán . . .” „Azt hiszed — folytatja a másik —, érdekel engem, hogy X. Y. értelmetlenül él? Fenéket! Az a baj, hogy én élek értelmetlenül . . ., hogy többet tudok, mint amennyire a szervezetemnek szüksége van.” És öngyilkos lesz, mert az emberi szellem „dögletes kiteljesedésének” érzi magát, egy élettől idegen, merev meghatározásnak. Ez a „többet tudás” dobja a felszínre Császár hősei létének fonákosságait, és cudarul meghurcolja őket.

A „. . . születésem előtt senki sem kérdezte tőlem, hogy egyáltalán akarom-e ezt a világot. Hát most, utólag megmondhatom, hogy nem akarom” — jelenti ki a *Körülmények* című novella egyik tehetséges fiatalja, aki beéri a segédműtősséggel meg a monte-carlói rádió bömböltetésével, mert ebben a mesterségesen előidézett „majdnem halál” állapotában könnyebb eltűnnie a világot és benne önmagát, emellett nyugodtatban szemlélheti „a hangyák tökéletesen értelmetlennek tűnő vonulását”. A novella másik kulcsfiguráját is körülményeinek logikátlansága készíti arra, hogy, félrelúgva jól fizetett állását, beálljon segédműtősnek. Az itt kapott nevelésesen kis jövedelemmel ugyanis csökken a bírósági komédiával rákényszerített tartásdíj összege.

A *körülmények* meg a társadalom „illemтана” alaposan megbolygatja a hősök lelkivilágát, és befolyásolja sorsuk alakulását.

Az 1950-es évek Magyarországnak két ifjú segéd munkása napokig kénytelen a könyvek nyújtotta szellemi táplálékkal és egy kölcsönkért húszason vett kenyérral, zsírral meg cigarettával beérni, míg végre sorra kerülnek egy több ezer embert foglalkoztató gyár adminisztrációjának ütemtervében, és megkapják a már jó előre ledolgozott bérüket. „Az ember minden rosszra rávehető, ha ezzel elkerülhet egy még rosszabbat” elvet alkalmazza az a huszonéves is, aki hamis vércsoportvizsgálattal kénytelen letagadni apaságát, hogy végre megszabaduljon a bürokráciától indokolatlanul kapott szégyenfolttól, és kialakíthassa a maga életét. A *Naftalin* című novella gyermekhőseinek bontakozó szimpátiáját villámként sújtja agyon a társadalmi hovatartozás. A takarítónő fiának lebilincselő világot jelentő szemétdomb láttán kis úri barátnője kijelenti: „Szemét! . . . Menjünk innen.” Származás alapján szelektál, bírál és ítélkezik. A feljegyzések az utolsó padból című elbeszélés Jablonszky tanár úrja is; miközben határozott gesztussal húzza meg a határvonalat értelmiségi és munkásszülők gyerekei között. A kényszerítettek és megtévesztettek egyik mintapéldánya ő, aki „. . . a magyarórák közben igyekezett átadni minden tudását . . . az óra végén pedig röviden leadta az előírt anyagot . . . csupa közhelyet, mert közhelyet kívánt a tanterv”. Ezekből az iskolapadokból kerül ki a naponta nyolc órát a kórházban dolgozó, szabad idejét pedig otthon, törökülésben, faliszőnyeg-készítéssel töltő röntgenorvos; a vidéki újságíró, aki éjszaka ír, nappal alatot szed, mígnem 56-ban akkora mennyiségben, hogy halva találják rá; az Indiáig és a buddhista szerzetességig meg se álló jó barát, meg a többiek, akik az ügyvédi hivatalig, a helyettes

igazgatói állásig, a tisztviselőségig, az íróságig stb. vizsik. Ki-ki a maga módján, közömbösen, megvetően, különcködve, törtetve, megalázkodva vagy fontoskodva érvényesül, oldódik fel a világban. Mind nyilvánvalóbb azonban, hogy ellentmondásos, határozatlan, rendkívül labilis jellemük nem tud eredményesen harcolni a köröttük sorakozó tények: a munkanélküliség, a lakásprobléma, a kedvezőtlen továbbtanulási lehetőségek, az apasági tárgyalások, a téveszmék, a bürokrácia, a konvenciók, de a lényükben pusztító fonákságok ellen sem. A Kavics című elbeszélés kamasz hőségének a látomásait a személyi kultusz évei táplálják, a tömeg félrevezetésének és a népámításnak a mélypontja a Tagranoff, a Majomember és a Cseplin című egypercesekben jut leginkább kifejezésre. Szétzilált karakterek keresik egyensúlyukat a Látogatás, a Holtpont, a Mint a kiskutya és a Triptichon Gurgyulival című novellákban is, olyan korlátozott lehetőségek között, amelyekben az élet lényegének megragadása egyszerűen lehetetlen. A Holtpont hőségének házaselete pontos diagnózis: elidegenedett ember testi és lelki állapotának körképe. Az ember megundorodik attól, hogy üres az élete („olyan élet, amit nyugodtan élhetett volna akárki más”), mert ő maga hiányzik belőle.

Császár hőseinek komplexusát az Én és a Világ ellentmondása alkotja. Ezen sehogyan sem tudnak túlvégődni. Az Utazás Jakabbal két kulcsfigurája beáll tözoltókészülék-ellenőrnek, mert az kötetlen meló, napszámra utazgathatnak, ami azt az érzetet kelti bennük, hogy állandóan maguk mögött hagynak valamit, szégyenükkel együtt. Aztán rádöbbennek, hogy a látszat áldozatai, képtelenek megszabadulni kötelékeiktől, és minduntalan visszatérnek oda, ahonnan a „végleg eljöttünk” meggyőződésével távoztak. Császár elsősorban az emberi vágyakra és elképzelésekre összpontosít, ezeken keresztül nézi és boncolgatja figuráit meg a velük kapcsolatos mértéket és mikénteket. „Pszichológus akartam lenni, de nem vettek fel...”; „Egyszer úgy volt, hogy felvesznek a vegyipari egyetemre... Csak közbejött valami...”; „Papnövendék akartam lenni. De nem vettek fel. Talán azért, mert az apám nagy pártember. Rossz volt a káderlapom.”; és még számtalan „akartam”, „de” csapdossa arcul a mást akarókat, a magukat másra érdemesnek, többre hivatottnak érzőket. És a többieket is. „Az embernek minden helyzetben újra meg kell határoznia magát.” E meghatározás realizálása során kiderül, hogy voltaképpen senki és semmi, hogy kezdheti előlről, a nullpontról, ahol pillanatnyilag is az élet egyik szélsőséges variációjaként vegetál.

Pedig a félresikerült életek mindegyikének gerincét tulajdonképpen pozitív törekvés képezi: az ember kiteljesedése egy számára célszerű világ megvalósítása segítségével. Ennek vetületében az öngyilkosság is hitelt kap, csaknem felmagasztosul. Már nem „gyávaság vagy meghátrálás, hanem az ember végső lehetősége, hogy elmondja véleményét a világról...”, hogy nem hajlandó akármilyenek elfogadni a világot. A maga képására akarja formálni, vagy ha ez végképp nem sikerül, otthagya

az egészet.” Csakhogy a Jakabok, Gézukák, Károlyok, Gránáthok és a többiek teljesen belegabalyodnak „az ember meg akarja-e ismerni önmagát, vagy meg akarja-e csinálni magát olyanak, amilyenek hiszi” kérdéskomplexumába. Ez egyben megfosztja őket attól a kaján tudattól is, hogy legalább a halálukkal megvalósíthatnak valamit.

Kiábrándító felismerés, csömör, alkohol. Császár legsikerültebb figuráinak főbb állomáshelyei. Szituációk, amelyekben mindegyikük sajátos gesztussal kényszeríti bele magát, változást és megoldást remélve. Nem tudnak választani a lehetőségek között. Nem kell nekik az, amit az élet kínál, mégis elfogadják, és közben könyörtelenek és irgalmatlanok mindenkivel, de elsősorban önmagukkal szemben. Ha pedig megtagadják, amit az élet kínál, akkor olyan társadalmon kívüli helyzetekbe kerülnek, melyekben hamis valóságtudatot építenek ki, végső soron pedig önmagukat semmisítik meg.

A kifelé megnyilvánuló bizalmatlanság és a választás kényszere meg képtelensége különösen nyomatékos Császár alkoholista hőseinél. A létüket összetartó keret már széthullott, a világgal való kapcsolatuk, amely mellesleg kezdettől fogva bizonytalan és bizalmatlan volt, teljesen deformálódott. Isznak. Nem az italért, hanem a mámorért. „Iszom azért, mert mindegy... Tulajdonképpen nem tudom elmondani, hogy miért.” — morfondírozik a legkidolgozottabb portrék egyike, Tarnay György. Elveszett ember, mert rádöbben, hogy a világ alkohelmámor nélkül elviselhetetlen. Részeg és bolond akar lenni, „őszintén és becsületesen” aljas, aki tudja, hogy „semmivel sem nagyobb örütség óbergatni és tántorogni, mint... megházasodni, újabb példányokat készíteni félig kész és felesleges magunkból”. Tarnaynak rögeszméje lesz, hogy értelmetlenül él, és ezt minden tetteivel igazolni is akarja: megnyitja a gázcsapot...

A naturalista hangnem, a szabadon kezelt nyelv Császár novelláinak egyik erőssége. A spontánul felcsattanó, válogatatlan szavakkal, szóáradatakkal a hősök önmagukat reprezentálják, az elbeszélések mondanivalója pedig hiteles lesz.

A kapituláció szüntelenül ott vibrál Császár hőseinek közérzetében, féltelmében, szorongásában, büntudatában, beteges totalitásigényében, összerosódó érzelmi-tudati állapotában. A következtelen cselekményvezetés, az oda-vissza utalások és a váltakozó idősíkok nyomán fellazult novellaformába maradéktalanul beilleszkednek a labilis jellemek, sőt épp egy ilyen oldott keretben tehetnek szert sajátos minőségre, ugyanakkor általános érvényre is. A széthulló karakterek érzelmi fogékonyságukat őrzik meg a legtovább. Morális nyugtalanságuk még akkor is eleven, amikor akaraterejük már kivész és értelmük is zavarossá válik. Az „elvonósokban” Császár a világ külső és az ember belső realitásának szinkronját megtegmenteni képtelenek gyülekezetét rajzolja meg kimerítő képsorokban. Gyermekek- és kamaszkori élményekből építi fel novelláit. Ezért tudja élményi erővel megragadni és mélyrehatóan analizálni kulcsfigurái tudatának és

magatartásának geneziséét. Erőteljesebb írásaiban (Fejforgás, Csak képzelet, mi?, Körülmények, Én voltam az, Holtpont, Hiú, badar beszéd, Nem érsz a haláلودig) eljut az önrombolás mélypontjáig és a bizonytalanná vált lét minden dimenzióból való egyidejű láttatásáig. Hőseiben megtalálja azt a pontot, ahonnan optimális távolságból látja, láttathatja, formálhatja anyagát, nem utolsósorban pedig azt a módot, ahogyan felfedheti önmagát. És bár nincs határozott álláspontja — ezért maradnak portréi nyitottak —, képlékeny, de nem kidolgozatlan figurái mögött emberi sorsok húzódnak meg megdöbbenő diszharmonikiák példáiként.

POLYÁK Márta

AZ INGATAG IRODALOM

André Malraux: *L'Homme précaire et la littérature*, Gallimard kiadó, Párizs, 1977

Néhány hónapja jelent meg Malraux posztumusz műve, „Az ingatag ember és az irodalom”. A könyv Malraux művészetelméleti munkásságának folytatása. Érdekes, hogy csak az utolsó írói vállalkozásában kap az irodalom igazán és tudatosan is főszerepet — a képzeletbeli múzeumot csak most követi a képzeletbeli könyvtár.

Az írott szó művészetével (saját műfajával) szemben Malraux egyáltalán nem elfogult. „A költészetnek nincs Rafaelje” — mondja, és sorozatos összehasonlításai során rendre a képzőművészeti érték javára billen a mérleg. Az irodalom alkalmazkodni tud. Amikor kulturális szempontból lehetővé válik a magányos ima és imádás, vele együtt lehetővé válik a magányban percipiálható művészi forma is, ami egyszerű olvasás útján is újra meg újra megjeleníthető, életre kelthető. Az olvasás mint percipiálási mód a benső világra is kiterjed. A képzőművészeti perseptíva mélységét a regényben a szereplők sajátos és konstáns egymás közti kapcsolata, valamint magával a regénnyel való kapcsolatuk váltja fel. Ennek ellenére a szépirodalom, Malraux szerint, nem juthat el a legnagyobb képzőművészeti alkotások csúcsaira.

Mint a „Képzeletbeli múzeum”-ban, Malraux itt is hatalmas adattárral dolgozik, amit, azt hiszem, helyesebb lenne *élményanyag*nak és nem *ismeretanyag*nak nevezni. Ezzel magyarázható, hogy az adatok között hézagok mutatkoznak, ha egy korszak, egy terület vagy ismert fejlődéstörténeti vonalak koordináta-rendszerébe állítjuk őket. Ugyanakkor ezzel magyarázható az is, hogy az adatok között bámulatos erős és élénk vonzó- és taszítóerő alakul ki; az élmény teremtette asszociációtübblet hatására újabb és újabb esszéfordulatok csíholódnak az egymás mellé illesztett